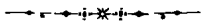

գործ՝ ճիշդ եղիշիլի իրրևս քրայիկայի թարգմանութիւնը չէ: Աղբիւսը երկուքն ալ ճիշդ նոյն բանը մտածեր են զրեւ՝ մէկը հայերէն, միւս աւելի պարսկազեւ, ինչպէս է եղիշիլն, պարսկերէն, թէ իրարմէ ազդուած են, թէ երբորդ ազիրիւն մը ... Թողունը որ ստուգէ ... ժամանակը:

Հ. Ն. ԱՆԴՐԻԿԵԱՆ

Ծ Ի Ս Ս Կ Ս Ն

90307090705033

71

ԶԳԵՍՏԱԽՈՐՈՒՄ ՔԱՀԱՆԱՑԻՆ

Պատարագամատույցի հաւարածոյ ձեռա-
գիր մը, որ կը գտնուի մեր մատենադարա-
նին մէջ, գրուած է ողորկեալ մագաղաթի
վրայ կանոնաւոր բլրորգրով . ձեռագիրս
գրուի է զոյնգոյն զարդանկարներէ և լու-
սանցազարդերով . միայն ամէն մէկ պատա-
րագ կարմրագոյն կիսախորանի մը ներքեւ
կը սկսուի և լուսանցազարդով մը: Գրու-
թիւնը միասիւն է . խորագիրը և խրատը
միշտ կարմրագոյն մեւանով գրուած են ,
ինչպէս նաեւ Քրիստոս , Տէր , Աստուած
և այլն անունները:

Զեռագիր հաւաքածոյս (ընդ ամէնը էջ 392) կը պարունակէ.

Ա. - Պատարագամատոյց Աստուծով՝
զոր արարեալ է սուրբ հաւրն մերոյ Ա-
թանասի. (էջ 1-109).

բ. — Ի՞նչն էր լինի ի ձեռնադրութիւն
անագանոսի որ Թարգմանի ընթերցողի .
(էջ 109-110):

Գ. - Կարգ ձեռնադրութեան կիսասարկաւագի. (էջ 111-3):

Դ. — Կանոն ձեռնադրութեան սարկա-
ւագաց. (էջ 113-125):

Ե. - Զեռնադրութիւն սարկաւագաց ըստ
(Հոով)մայ եկեղեցոյն. (էջ 125-129):

Զ. - Ձեռնադրութիւն յորժամ ի քահանայութիւն զոք կոչեն ի սարկաւազութենէ. (էջ 130-148):

Է. - Կարգ ձեռնադրութեան երիցու ըստ
Հ(ռովմ)այ եկեղեցւոյն. (էջ 148-155),

Ը. - Պատարագամատոյց Աստուծով զոր
արարեալ է սրբոյ հաւրն մերոյ Յովհան-
նու Ռսկեբերանի. (էջ 156 243):

Թ. — Աստուածային պատարագ ասա-
ցեալ սուրբ Հաւրն մերում Քահիլիոսի
կեսարու եպիսկոպոսապետին. (էջ 243-
330):

Ժ. — Աստուածային պատարագ նախասրբեցելոյ. (էջ 331-461):

ժԱ. — Կանոն հանդերձեղէն, սպաս,
սկիհ և այլն օրհնելոյ. (էջ 362-384):
Յետոյ էջ 384-5 «Յիշատակարան գրոցս».
էջէ 386-392՝ սա խորագրով. «Յորժամ
հաշանայս բերէ զընծայն ի սեղան ու-
նէլոյ երկոցին ձեռօքն ի վեր և առէ զա-
գօթս. Սուրբ Երրորդութիւն»...:

Զեռագիրս չունի գրչութեան յայտնի թուական մը, բայց կրնանք ապահովապէս ըսել՝ որ գրուած է ժ.Գ դարու վերջը կոտանդին Բ կաթողիկոսի օրով 1286-1289 թուականին, ինչ որ կը հետևեցուի հետեւեակ յիշատակարաններէն՝

1. ՔԱԽԱՆՈՐ ՀԻՉԱՄԱԿԱՐԱՆՆԷ.

« Տէր իմ և Աստուծան Յիսուս Քրիստոս գառն Աստուծոյ որ զնմար ի վերայ խալիք և բարեգոր զոնց աշխարհի, իմ ձեռն առարժանան ստեղծի անօրէնութիւնն քո՝ նախան հաշտ ազգայր ի բանասիր Շաղոք քո՝ և որդեգրն ստացաւդի տառնի՝ սրբաւոր սարկաւազնն Նիկիոյ ԱԵՑՈՒՄ ի թուկերոր իմ Կաթողիկոսին Հայոց» աւեր ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՍ, Ընդ զննի և երթոր իւրոյ պատուարան ցաւանալն թիւր թիւր

մատու, և հոր իւրոյ՝ Յարսեղ քահանայի, և մոր իւրոյ
կիրո խաթնի, Հանդեսցելոյն առ թէ, Գարծմաւ արդե-
ւեղ և զամենայն դատաւ լուսեւորմիցջ աստուածածնի քահա-
նայոց և պատմական սոսկական, որք մեզուր արտի
հանդիսանայց ի կատարումն ասուելի սուրբ պատարա-
զելո՝ յիշի առաջի զճմանն Փրկիտոսի զվերջապահու
սոսկականցն Նիկիտայոսն և զճնաց իւր և զեղբարս
զարկնաւ արգակաւորն իւր զճնեղաւի և զնիկեցեալսն

Յիշատակարանաց մէջ երեւցող անձինքն են Նիկաւայտո ստացողձեռագրիւ, քեռորդի կոստանդին կաթողիկոսին, որդի Բարսեղ քահանայի եւ կիրաւ խաթունի եղբայր թովմաս քահանայի. իսկ գրիչն է թորոս:

Ժի դարուն՝ կոստանդին անուամբ երկու կաթողիկոս ունինք. կոստանդին Ա. Բարձրբերդցի (1221—1267), եւ կոստանդին Բ. Պրօնագործ (1286—1289): Յիշատակարանիս մէջ յիշուած կոստանդինը, որուն քեռորդին է Նիկաւայտո՝ կարելի չէ որ առաջինը համարինք, վասն զի շատ մը յիշատակարաններ ունինք՝ որոնց մէջ կը յիշատակուին անոր քորբերուն անունները, բայց ոչ նաեւ կիրաւ. դարձաւ պատարագին մէջ նշմեցելոց հետ կը յիշուին Հեթում Ա. եւ կիռանէ (կին Լեւոն Բ.ի). եւ գիտենք որ կիռանէ վախճանած է 1285ին, որով այդ թուականէն առաջ կարելի չէր գրուիլ Չեռագրիւս Ուստի աւանահաւանական է որ գրուած է 1286—1289 թուականին: Այդ թուականին ինձ ծանօթ չէ թորոս անուամբ գրիչ, բայց քսան տարի առաջ ստէպ կը յիշուի թորոս Ռօսլին գրիչ մը որ թէ՛ կոստանդին Ա. (+ 1267) կաթողիկոսին եւ թէ՛ անոր եղբորորդուն թորոս քահանային խնդրանօց շատ մը ձեռագրիներ ընդօրինակած է. կրնայ ենթադրուիլ որ ներկայ Պատարագամատոյցիս գրիչն ալ թորոս՝ է նոյն ինքն կաթողիկոսարանի գրիչը:

Չեռագրիս ստացողը Նիկաւայտո՝ յիշել կու տայ մեզ ուրիշ հնագոյն հաւաքածոյ մը սոյնպիսի պատարագամատոյցներու, որոնց վրայ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ Հ. Գաթրըքեան իր Սրբազան Պատարագամատոյցի մէջ (էջ 81-84): — Այդ ձեռագիրը որ կը գտնուի Լիոնի մատենադարանին մէջ (N. 15) կը պարունակէ այն ամէն պատարագները՝ ինչ

որ ունի մեր հաւաքածոյն: Չեռագրիս նիւթը բամբակեայ թուղթ է. գրուած է « ձեռամբ մեղաւոր եւ անարժան քահանայի Նիկաւայտո յիշատակ ինձ եւ ծնողացն իմոց եւ եղբորն մերոյ Յովնանիս քահանայի ի թուականիս Հայոց ՉԿԲ (= 1314) ի դեպիս Անարգարս ... ի Թագաւորութեան Աւշի եւ ի քահանայապետութեան Տեառն կոստանդեայ ... Յիշեցէ ի Քրիստոս եւ զթորոս երէց որ փոխեցաւ առ Քրիստոս »:

Նիկաւայտո անունը կասկած պիտի չտայ մեզ նոյնացնելու զայն կոստանդին Բ.ի քեռորդուն հետ, որ ստացողն է մեր ձեռագրին. վասն զի վերջնոյն եղբայրը թովմաս կը կոչուի, իսկ ասորը Յովնաննս, Սակայն ձեռագրացս երկու ընդօրինակողը զաղափարակից են կրօնական խնդրոց նկատմամբ: Պատճառն՝ վասն զի երկուքն ալ կրիկեցի են եւ այն շրջանին ապրած՝ յորում կրօնական այլ եւ այլ խնդիրներով կը յուզուէր հայ եկեղեցին: Եւ Լիոնի ձեռագրին գրիչը Նիկողայտո՝ իր Հոովմայ եկեղեցւոյ վարդապետութեան համաձայն ըլլալը յայտնելու համար՝ ձեռագրին սկիզբը սա խօսքը կը գրէ. « Հօգին սուրբ ի Հօրէ եւ իկուդոյ ոչ արարեալ, ոչ ստեղծեալ, ոչ ծնեալ, այլ յիւսիս »: Վարդապետութիւն մը՝ որ գրեթէ դար մ'առաջ Հոովմայ քահանայապետը Հայոց եկեղեցւոյն առաջարկած էր ընդունել: Լիոնի ձեռագիրը աւելի հաւատարիմ եղած է թերեւս իր նախնական օրինակին. մինչդեռ մեր ձեռագրին գրիչը թորոս՝ կը ներկայացնէ մեզ իր ժամանակի պատարագը: Մեր նախնիք ճշիւստնէութեան շրջանին մէջ շատ մը սուրբ Հայոց պատարագամատոյցներ կը հասցնեն մեզի, զորս Թարգմանած են այլ եւ այլ դարերու մէջ:

Այսպէս Հ. Գաթրըքեանի ընդարձակ ու

Աղաչեմ եւ ես մեղաւոր գրիչս ԹՈՐՈՍ՝ յիշել ի սուրբ ազօն ձեռքի եւ զծնաւան իմ եւ զեղբարս զհանգուցեալսն ի Քրիստոս: Եւ որ անոց է ի սուրբ քարեաց Քրիստոս Աստուած մեզ եւ ձեզ առհասարակ սորոմեցի. եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն »:

Քահանայօրհնէից կարգէն վերջ կայ եւ սա համոռօս յիշատակարանը:

« Չատագող ասորիս զարբայէր սարկուազն զտէր Նիկաւայտո զքեռորդի կաթողիկոսին Հայոց տէր կոստանդեայ, աղաչեմ յիշել ի Տէր, եւ զզոռօ թորոս »:

1. կոստանդին Գ 1307—1322: ՏճԵ Զմայ. Գ. 282:

սուսնասիրութիւնը կը պարունակէ բաց ի այլոց՝ Ս. Բարսղի, Ս. Աթնասի (ընծայուած), Ս. Ոսկերեանի, Գրիգոր Նազիանզացւոյ, Ն. Լամբրոնացւոյ, Լատինաց, և այլն, պատարագամատոյցները։ Արդեօք այդ ամէն պատարագներն ալ ի գործածութեան էին հայ եկեղեցւոյ մէջ, և թէ երբ դադրեցան գործածութենէ. այս հետաքրքրական կէտը ուսումնասիրելու համար ո՛ր և է լոյս չի ծագիր մեր նախնեաց մատենագրութենէն։ Յայտնի է՝ որ լատինաց (Փարտողոց կոչուած) պատարագամատոյցին թարգմանութիւնը և կիրառութիւնը՝ Ունիթոնեոյ միջոցաւ եղաւ, ժի՛ղ դարու, մէջ 1333ին առաջին անգամ թարգմանուելով, որուն երկրորդ թարգմանութիւն մ'ալ եղաւ 1680ին, իսկ երրորդ թարգմանութիւնը՝ որ սպազրուեցաւ 1728ին՝ եղաւ հաւանականաբար թովմաս Խօշկալինցիէն։ Գրեթէ չորս դար լատինածէս հայ կրօնաւորները այս պատարագը գործածեցին։

Վերոյիշեալ միւս պատարագամատոյցները որոնք ծանօթ եղած են մեզ կիլիկեան շրջանէն առաջ՝ հաւանականաբար կամ իրարու յաջորդած են և կամ՝ ըստ պատշաճի անգամ մը Ս. Բարսղի, ուրիշ անգամ մը Ս. Ոսկերեանի պատարագները կը մատուցուէին. և այս վերջինս թերեւ աւելի հաւանական է, և ասոր հաւանականութիւնը կը հաստատէ մեր Զեռագիր հաւաքածոյն և անշուշտ այսպէս էր նոյն իսկ ժի՛ղ դարուն մէջ։

Մեր հաւաքածոյն (այսպէս ուրիշ հաւաքածոյներ, — ինչպէս Լիոնինը) ամենէն առաջ ունի Ս. Աթնասի ընծայուած պատարագը, որ մեր եկեղեցւոյ մէջ ամենէն աւելի ընդհանրացած և հայկական եղածն է. թիւ փոփոխութեամբ նոյն է ասոր հետ այսօրուան հայկական պատարագամատոյցը։

Բայց ինչպէս ըսինք՝ տարւոյն մէջ կային որոշուած օրեր որ ուրիշ պատարագամատոյցներ կը զրուէին պատարագիչ քահանային զիմաց. օրերը կը նշանակէ արդէն մեր յիշեալ հաւաքածոյն երբ կը գրէ յէջ

239. « Բայց գիտել պարտ է, եթէ յորում ժամու կատարի սրբոյն Բասիլ պատարագն, կամ սրբոյն Յովնանու Ոսկերեանին »։ Զեռագրիս հաղորդած տեղեկութիւնը եթէ ամփոփենք՝ հետեւեալ ցուցակը կը կազմուի։

Ա. — Յովնանու Ոսկերեանի պատարագը կը մատուցուի հետեւեալ օրերը.

1. Ծաղկազարդին.

2. Զատիկին.

3. Աւետեաց Աստուածածնին (եթէ լուր օր հանդիպի).

4. Եննդեան (եթէ շաբաթ կամ կիրակի օր հանդիպի)։

Բ. — Ս. Բարսղի պատարագը կը մատուցուի.

1. Բուն բարեկենդանին և « Աղուհացից » ի բոլոր կիրակիները.

2. Աւագ հինգշաբթի.

3. Աւագ շաբաթ.

4. Աւետեաց Աստուածածնին (եթէ կիրակի օր հանդիպի).

5. Եննդեան (եթէ կիրակի և շաբաթ օր չհանդիպի).

6. Մկրտութեան հրապալոյցին.

7. Իր (Ս. Բարսղի) տօնին։

Գ. — Նախասրբեցելոյ պատարագն, ինչպէս կը ծանուցուի յէջ 331՝ « Կատարի Աղուհացիցն չորեքշաբաթին և ուրբաթին »։

Դ. — Իսկ այն ամենայն պատարագի օրերը որոնք յիշեալ ցուցակին մէջ կը պակսին՝ պիտի կատարուի Ս. Աթնասի, այսինքն Հայկական պատարագը։

Հ. Մ. ՊԱՏԻՐԵԱՆՍ

Շաքայարիկի

ԱՌՅՈ ՏԵՍԱԾ Է

Հ. ԲԱՐՍԵՂ Վ. ՍԱՐԳՍԵԱՆԻ. — « Միթմարեան միաբանութեան երկկարիւրամեայ գրական գործունէութիւնն ու նշանաւոր գործիչները »։

ԳԻՆՆ՝ ՅՐ. 7

Գիտել՝ Imprimerie arménienne
S.t Lazare VENISE (Italie)